

IGNAS STAŠKEVIČIUS

Pokalbiai iš esmės

LAIKŲ JUOSTA JŲ ŽVILGSNIAIS

Sofoklis

Vilnius, 2022

Turinys

Pokalbininko žodžiai / 7

Vyintas Vaitkevičius. Praeityje gyveno milžinai / 9

Dalia Dilytė. Amžinosios tiesos visuotiniame kisme / 23

Rūta Vanagaitė. Ieškau dramos, jeigu nėra, aš ją kuriu / 51

Šarūnas Bartas. Man nebūdavo reikalo galvoti, aš jausdavau / 75

Elena Leontjeva. Kai pranokstame save, visada įvyksta stebuklas / 113

Roza Džamaldi. Žmogus atsineša visos giminės patirtį / 129

Viačeslavas Ganelinas. Kai supranti, tau nebaisus joks velnias / 147

Marina Abramovič. Gyvatė prarijo vėžlį / 177

Jan Fabre. Tikiu stebuklinga akimirksnio tiesa / 193

Simona Skaisgirė. Menas yra belaikis / 213

Vladimiras Čekasinas. Apdoroju laiką vaizdais arba garsais / 241

Mindaugas Daugėla. Prisimenu visos gyvenimo prasmės jausmą / 259

Vivian Sjóðklett. Mylintis svarbu giliai žvelgti vienas kitam į akis / 283

Jonas Pirožnikas. Žmogus yra beveik visagalis / 305

Piya Dassi. Galą kančiai įmanoma padaryti dar šiame gyvenime / 317

Juozas Vidmantis Vaitkus. Įsijautęs suprantu, kaip elgsis elektronas / 339

Egija Zaura. Jei sulauksime 90-ies, drebsime įsipjovę pirštą / 371

Aurelijus Katkevičius. O psichiatrinė – ten / 403

Kristina Ona Polukordienė. Robotas nejaus žmogaus laiko / 423

Giedrius Tomas Buračas. Dirbtiniam intelektui sunku pritaikyti gėrio ir
blogio sąvokas / 449

Padėka / 471

Pavardžių rodyklė / 473

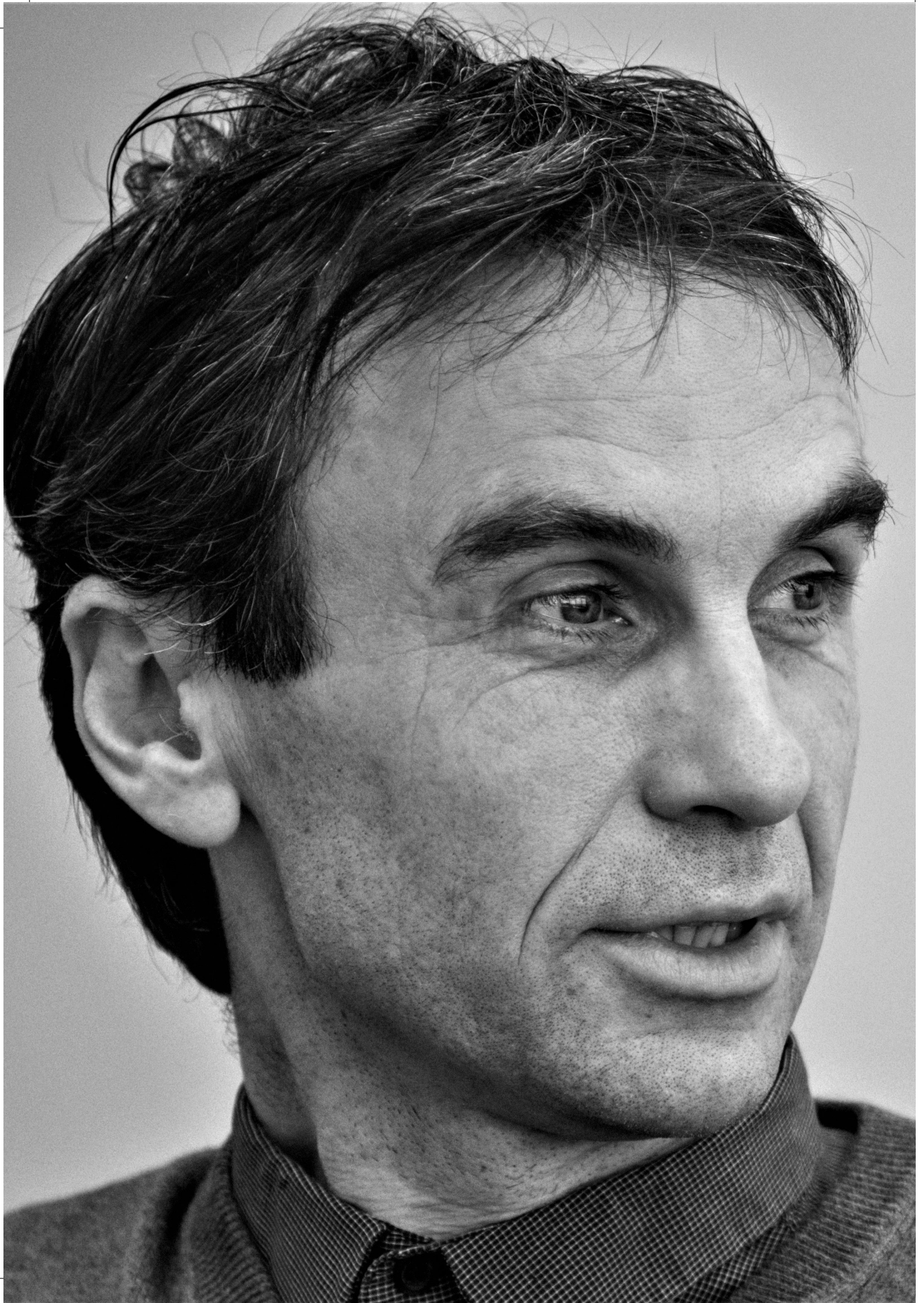
Pokalbininko žodžiai

Kalbindamas šias ypatingas asmenybes, ne tik naujai patyriau žmogišką bendrystę, išgirdau stulbinančių pasakojimų, bet ir pasisėmiau įkvėpimo, kuriuo panorau pasidalinti.

Dešimt moterų ir tiek pat vyrų atsivėrė, išitraukė, aiškino svarbias tiesas, kartais ginčijosi, nemažai juokėsi. Jų klausydamasis buvau savimi, augau, jaučiausi gyvas. Prasmingi dialogai nesibaigia atsisveikinus, tęsiasi net vienumoje. Mąstymas – visada pokalbis.

Tikiuosi, knygos skaitytojai nesigailės paskyrę jai laiko.

Ignas Staškevičius

Vykintas Vaitkevičius

”

Praeityje gyveno milžinai

Vykintas Vaitkevičius (g. 1974 m.) –
archeologas, istorikas, rašytojas.

Kalbėjomės susitikę 2021 m. vasarį
Vilniaus „Akropolyje“.

Jūs labiau istorikas ar archeologas?

Aš archeologas esu, visada svajojau apie archeologiją. Bet kartais sakau, kad jeigu nori būti archeologu, tai nesunkiai gali tapti ir istoriku. O atvirkščiai, jeigu istorikas užsimano būti archeologu, labai retai kam pavyksta.

Žavu. O ką reiškia būti geru archeologu?

Na, turėjau ir turiu labai gerus mokytojus, kurie vedė, man atrodo, ne paprastu pramintu keliu. Aš tai ir šiandien labai jaučiu, labai vertinu. Turėdamas galimybę ir pats savo jaunuosius bičiulius to mokau – ateiti į archeologiją su jausmu, su dideliu giliu jausmu, su meile tam, ko ieškai. Todėl atėjęs į archeologiją aš pasiekiau, man atrodo, visai daug, bet taip pat visą laiką jaučiausi lyg ir kokia balta varna, arba su baltu chalatu.

Na gerai, tokia meilė, aišku, svarbu: jausmas, pašaukimas, įsitraukimas.

Tačiau jus kolegos viešai pripažino geriausiu Lietuvos archeologu. Ką tai reiškia? Kas, jūsų paties vertinimu, skiria gerą archeologą nuo labai gero?

Na, aš ateinu į vietą, dažniausia – savo paties surastą, ieškotą, lauktą, svajotą, neretai – sapnuotą. Ir ten atėjęs esu tiesiog pasiryžęs viską dėl jos padaryti, viską atiduoti. „Paaukoti“ gal būtų pasakyta per skambiai, bet esu pasiryžęs padaryti viską, ką galiu, ką suprantu: klausytis ir išgirsti, ką man ta vieta sako. Užtrukti ne suplanuotas tris dienas, bet jeigu ji pasakys, kad čia reikia praleisti trisdešimt dienų, tai ir liksiu trisdešimčiai dienų. Jeigu pasakys: „Mums reikia tavęs dvylikai metų“, tai ir liksiu dvylika metų.

Tai reiškia, kad ateidamas toks atviras, su tokiu jausmu, priimu visas sąlygas, nesipriešinu ir pasiduodu. Ir tada būnu apdovanotas. Daug ar mažai, čia kitas klausimas. Ar sugebėsiu priimti, pažinti – vėl kitas klausimas. Bet mano gražiausi, didžiausi, labiausiai įkvepiantys archeologo atradimai kaip tik tokie yra. Vieni išpildyti, kiti – budintys, neišpildyti.

Mūsų valdovo, galime turbūt vadinti ir imperatoriaus, Algirdo sudegimo vietos atradimas yra kaip tik toksai. Devyneri metai... Man atrodo, tai vienas iš reikšmingiausių dalykų, ką man pasisekė padaryti. Dėl jo labai džiaugiuosi, bet kartu tai yra ir neišpildytas darbas, nes tyrimų taip ir nepradėjau: atėjau kasti, gręžti, imti mėginius, atėjau rasti tiksliai tos vietos...

Praėjusių metų toks nuostabiausias atradimas – mūsų valdovo Gedimino krėslas, sostas Žemaitijoje. Toksai dalykas nutrenkia kaip žaibas, suprantu, kad esu laimingiausias žmogus, kad esu apdovanotas. Suprantu, kad tai laimė, tai stebuklas, tai džiaugsmas. Galiu šnekėti, pasakoti žmonėms, koks tai nuostabus dalykas, kad mūsų tolima praeitis visiškai nėra dulkėta, ji yra čia pat. Jos mūsų gyvenime tiek, kiek mes jos įsileidžiame, kiek mes norime, kiek mums tai svarbu, kiek mes tai jaučiame.

Tie archeologo atradimai, kuriais jus apdovanoja vieta, atsidėkodama už jai parodytą pagarbą ir dėmesį, būna materialūs – kokie nors artefaktai?

Na, ne vien. Sakyčiau, tas jausmas, tas dvasinis pasitenkinimas, iš ten kylantis įkvėpimas gal yra net ir didesnis apdovanojimas.

Jis man yra labai gerai pažįstamas iš mūsų lietuviškų sakmių, mitologinių sakmių, kaip žmonės sapnuoja: „Eik, ten atkasi lobį ir būsi laimingas.“ Tai labai keistas dalykas, nes šiaip pinigai neneša laimės, bet mūsų sakmėse tokiu neįprastu būdu apie tai pasakojama. Pinigai, degantis ar tiesiog prašantis būti atkastas auksas yra nepaprasta mūsų mirusiųjų vėlių forma. Mirusiųjų vėlės dega, o ugnis gali įgyti ir kietą pavidalą, tapti auksu – čia toks mitologinis dalykas. Tokių sakmių yra šimtai, tūkstančiai – žmonės eina tų lobių, pinigų, juos kartais vos ne už rankovės tempia: „Tu atkask! Tu turi ateiti vienas, nebijoti, nesigręžioti, nekalbėti, atsinešti šventintą žvakę ir atkasti.“ Ir kas tada? „Kai atkasi, mes būsim laimingi ir tu būsi laimingas“, – tokia labai ypatinga sąlyga ir net iššūkis. Jeigu toks žmogus atranda drąsos, jis tampa laimingas. Ne pinigai

svarbu, tie atkasti pinigai dažniausiai išgaruoja, bet jis laimingas, kad išvadavo mirusiuosius, kad atvėrė jiems kelią.

Dar vienas be galo įsiminęs man pasakojimas, kaip moteris, lietuvė, viena iš daugelio, važiuoja į Sibirą, eina ten kilometrų kilometrų, atkasa savo mamos palaikus, kaulus, neša juos ant pečių per pelkę, lagaminuose gabena traukiniais, slapta viešbučiuose nakvoja, ir namuose, sugrįžusi, ji vėl susapnuoja mamą, kuri jau džiugi, laiminga, nes viskas yra išpildyta, ji palaidota. Ta moteris sako: „Esu be galo laiminga, tai yra aukščiausia laimė.“ Taip yra, žmonės liudija.

Ir aš lygiai taip pat liudiju, kad tai yra begalinis pasitenkinimas, didžiausia laimė. Ar taip dera kalbėti mokslininkui, ar taip dera kalbėti archeologui, aš nežinau, bet ir nesigėdiju sakydamas, kad tą jausmą norisi patirti, jo siekiu, jo ieškau. Iš paskutiniųjų norisi rasti tas dulkes, pelenus, prakalbinti tas daleles, kad mūsų protėviai – kitais būdais nepasiekdami mūsų arba pasiekdami tik-tai nepaprastais regėjimais ar apsireiškimais, galbūt kieno nors patiriamais, – galėtų kalbėti. Ir savo vaidmenį suprantu kaip tokio tarpininko, kuris savais žodžiais, nors ne visada savais žodžiais... Kartais aš sapnuose girdžiu vardus, labai nepaprastus vardus, tai tuos vardus tardamas ar apie tai atviraudamas aš, aišku, įgarsinu ne tikrai savo žodžius. Nesusidarykite įspūdžio, kad jau man čia stogas važiuoja, bet taip yra.

Gerai. Kam jūs tarpininkaujate, tarp ko? Tarp žmonių, gyvenusių anais laikais, ir...

Man atrodo, kad tarp jų ir šiuolaikinės visuomenės, dabarties žmonių, kurie patys nededa pastangų. Naujienų sraute baltų ar aisčių paveldo naujienos galbūt nėra išryškinamos, galbūt jos tiesiog užgožtos.

Aš ypač stipriai tai pajaučiau supratęs, kad laikas rašyti ir platinti knygas galbūt jau praėjęs. Atėjo gyvo pasakojimo laikas. Tokių progų viena kita pasitaikydavo, o prieš dvejus metus pradėjome tokį mikroskopinį šeimos verslą, kurio esmė yra gyvai pasakoti žmonėms. Net kai pasakau, kad turiu knygą ir jūs galite paskaityti, žmonės sako: „Mes nenorime skaityti, norime klausytis.“ Tada aš supratau, kad tas tarpininko vaidmuo dar svarbesnis. Aš dar labiau priartėjau prie žmonių negu rašydamas knygas ir jas atiduodamas į knygynus. Viskas vyksta gyvai čia pat. Štai, su jumis susitikau, arba susirenka žmonės, atvažiuoja vaikai ir klausosi. Tada viskas plaukia. Aš nerašau tekstų, aš kalbu apie tai.

**Jums svarbu, kad šiuolaikiniai žmonės užmegztų ryšį su protėviais?
Jūs dėl to stengiatės?**

Jeigu reikėtų sąmoningai apibrėžti, tikriausiai taip mėginčiau paaiškinti, bet tą akimirką jokio sąmoningumo nėra.

Suprantama, jūs tiesiog veikiate jausdamas.

Jeigu nors vienas žmogus nori manęs klausytis.

Labai gerai. O kai rastoje vietoje pasineriate į archeologo darbą ir ten ilgai dirbate, – iš kokio laikmečio jūs žvelgiate?

Na, yra dvi galimybės. Viena – tapatintis su *tais* žmonėmis, kurie yra iš *to* laiko, iš *to* laikmečio. Ši galimybė labai savotiška, ji tokia juslinė. Ta pamoka, didelė ar maža, mano jau senokai išmokta iš kitų bendradarbių, bičiulių.

Gera prisimenu tokius Merkinės apylinkių tyrinėjimus, kai aš daugiau buvau kastuvo nešikas, nes ieškojome akmens amžiaus, apie kurį aš ir tuo metu nedaug žinojau, ir dabar nedaug žinau, gyvenviečių pėdsakų. Ir mano bičiulis Tomas sako: „Štai, čia eikime, o čia dabar kasime. Čia kasame...“ Ir kur tik kasame, visur randame, visur pataikome. Sakau: „Klausyk, kaip čia yra?“ Jis man atsako: „Žinai, įsivaizduok, kur *tu* norėtum gyventi. Sudėk žinias apie šitą vietovę, kraštą, o tada jau rinkis pats. Kai įsijungiamo tą „savo“, „o kur aš“ ir išjungiame visa kita, tada mums sekasi, randame jau *jų*, *anų* žmonių vietas...“

Puiku. O kokia Tomo pavardė?

Tomas Ostrauskas.

Būdamas pagarsėjęs skeptikas jam atsakyčiau, kad pažiūrėjus, kur statosi namus šiuolaikiniai žmonės, kartais kyla abejonių, ar ten išvis ilgiau įmanoma pagyventi. O juo labiau, ar buvo galima gyventi XIII amžiuje arba akmens amžiuje. (Abu juokiamės)

Dabar tokio jausmo labai nedaug likę. Ypač kur Kaune, prie Neries, susistatė ant kranto namus, juos potvyniai plovė. Ten, aišku, supratimo jokio, tiesiog keistas noras gyventi ant upės kranto nesuvokiant, jog vieną dieną ledų sangrūdos ims tave ir nuneš.

Bet anas Merkinės pavyzdys man kažkaip labai įsiminė. Nesakau, kad įsijungiu kokį nors mygtuką, einu ir viską žinau, ne. Bet jausmo kyla daug daugiau ir aš tuo džiaugiuosi. Ne kartą teko išgyventi tokį sutapimą, atradimą.

Yra, žinoma, ir kita galimybė – šiuolaikinio žmogaus žvilgsnis į kitą, į *tą* laiką. Na, taip, akmens amžius jau yra beviltiškai nutolęs, tikrai. Mums įsijausti į medžiotoją ar rinkėją yra beveik neįmanoma... Bet kuomet įvyko lūžis, virsmas, ir žmonės apsisotojo, nustojo klaidžioti paskui elnius ir kitus žvėris, jie ėmė palaipsniui panašėti į mus arba mes imame turėti vis daugiau bendro su jais. Nuo tada daug kas keičiasi ir tokios galimybės pažvelgti į aną laiką žymiai išaugo. Čia reikėtų, aišku, plačiau man pasakoti apie tas tokias susitapatinimo arba atpažinimo galimybes...

Gera, tik pasakykite, kada apytikriai įvyko tas lūžis iš akmens amžiaus į kitą?

Na, akmens amžius tai, aišku, patys seniausi laikai, traukiantis ledynui, maždaug 10 500 metų iki mūsų eros. Dar tūkstantis, dar koks tūkstantis, dar tūkstantis, kol ateina neolitas. Na, tas neolitas mūsų kraštuose, sakykime, yra lūžis – keičiasi gyvensena, keičiasi žmonės, supratimas ir gebėjimas. Aš čia dar nedrįstu sakyti apie žemdirbystę, nes dabar žemdirbystė yra labai nuvėlinta, perkelta, gerokai pajauninta, bet, tarkime, apie 3500–3200 metais iki mūsų eros jau tikrai buvo gyvenvietės ir tose gyvenvietėse jau tikrai buvo keramika, tose gyvenvietėse jau tikrai kitoks buvimas.

Toks vietos atradimas lemtingas. Atsiranda prisirišimo jausmas, kurį mes pažįstame iki šiol. Taip, yra žmonių be vietos, tokių jūrininkų, klajotojų, bet dauguma turi ryšį su vieta. Toks ryšys teikia mums saugumo, jaukumo ir, žinoma, nusiramino, kad mes visada turime kur grįžti, mes visada turime tą vietą, turime vietą ir po mirties.

Tada apie 2800 metus prieš mūsų erą, galbūt truputį anksčiau, galbūt truputį vėliau, ateina indoeuropiečiai. Tie žmonės kitokie, jie atkeliauja iš stepių, iš dabartinės Ukrainos. Ilgai buvo manoma, kad jie per Europą keliavo, bet gali būti, kad ir tiesiai, per Rusijos kampą. Ir apie 2800-uosius keičiasi labai daug kas, vyksta tokia sandūra: tie ateina su gyvuliais, su pienu, pieno produktais ir čia tampa žvejais. Keisčiausi dalykai dedasi. Ir atvirkščiai, tie, kas čia žvejojo, ima melžti pieną. Tarp jų, matyt, atsiranda mišrių šeimų. Mūsų

kraujyje ir genuose tikrai beveik daugiausia Europoje to senojo palikimo, jis labai ryškus.

Maždaug nuo 3000–2800 metų pr. m. erą tikrai prasideda baltų arba aisčių istorija. Ją mes galime atsekti, su ja galime tapatintis, galime tas vietas lankyti. Tai labai labai svarbu, aš matau, kad jos yra pačios nuostabiausios vietos, pačios stipriausios vietos. Yra žmonių, vadinančių jas „jėgos vietomis“. Tos vietos pritraukia, nuolat pritraukia. Gali susidaryti šimtų, galbūt net tūkstančio metų tarpai, po kurių žmonės vėl ten sugrįš, ir vėl sugrįš, ir vėl sugrįš. Todėl suvokiu, kad tokia vieta yra kažkas daugiau. Kartais tokių vietų yra mūsų miestų pašonėje ar net miestuose.

O dabartiniai mūsų didmiesčiai stūkso tose vietose?

Tie didmiesčiai, ypač daugiaaukščių rajonai, kurie apskritai popieriuje suplanuoti, yra nutrūkusi styga. Jie netęsia ir kartais net sumaišo... Sakykime, Šiaulių Lieporių mikrorajonas – atsikrausto maždaug ten, kur buvo laidojama, ir pradeda gyventi. Arba, sakykime, yra tokia įspūdinga vieta prie pat Jonavos – Skaruliai, beveik „Azoto“ gamyklos teritorija, kurios pakraščiuose išlikę europinės svarbos priešistorinių paminklų. Ten be galo ankstyvi apgyvendinimo pėdsakai, dabar pavirtę gamybos ūkine zona arba iš viso tokiu sąvartynu – betonas, armatūra, sovietinės šiukšlės... Maždaug 1969-aisiais atvažiavo kažkas su buldozeriu ir nustūmė. Lopinėlių ten yra išlikę, pernai vežiau žmones, rodžiau, tai daro įspūdį, bet mes suvokiame, kad styga toje vietoje jau nutrūkusi.

Minėjote, kad ir anksčiau pasitaikydavo šimtmečių tarpų, kai niekas negyvendavo, o paskui grįždavo.

Taip, būdavo, bet ten jau toks beveik apokaliptinis vaizdas... Reikia kad „Azoto“ neliktų. *(Juokiasi)*

Kada nors nebeliks, būkite ramus. O jūs pasakykite kitą dalyką – apie anuos žmones, atėjūnų indoeuropiečių ir vietinių akmens amžiaus gyventojų palikuonis – aisčius, baltus. Su jais šiuolaikiniai lietuviai – kas labiau, kas mažiau – nori tapatintis. Tačiau nukeliavęs į Graikiją arba, dar geriau, – į Egiptą, matau Partenoną ar piramides ir suprantu, kad

dabartiniai tenykščiai tikrai tokių stebuklų nepastatytų, pernelyg jie kitokie yra. O mes su tais aisčiais ar turime ką nors bendra? Gal tai vi-siška išmonė? Ar iš tiesų galime su jais pagrįstai tapatintis?

Na, manęs toks tapatybės jausmas nepalieka. Neatsisakau minties, kad tol, kol mūsų gyvensena buvo agrarinė, tas saitas laikėsi labai stiprus. Aišku, pokyčių įvyko, bet pati gyvensena liko artima, išgyvenamas ciklas buvo toks panašus.

Sakykime, dabar jau aišku, kad rugys yra vėlyvas, nors lyg ir buvo neįsivaizduojama lietuvių tapatybė be rugio, tačiau šiandien mes suvokiame, kad rugys yra vėlyvas.

Kiek vėlyvas?

Gal XI, gal XII amžių atėjo, palyginti jaunas. Bet vis tiek per rugį labai daug kas buvo mūsų kultūroje sakoma, perteikiama. Jis buvo žiemkentys, rudenį sėjamas, o po devynių mėnesių kertamas. Pasirodo, buvo ir kvietys žiemkentys, tai rugys didelės inovacijos neatnešė. Galų gale bulvės pradėjo mitybos pagrindą ir kultūrinį, visos sąmonės pagrindą klibinti ir gerokai išklubino, bet vis tiek duona išliko.

Ir ką mes turime? Na, ateina XX a. pradžia, pirma pusė – ima ta mūsų visuomenė keistis iš agrarinės, kurią palyginčiau su kokiais nors biodinaminiais ūkiais, laikančiais gyvulių, kurių mėšlas vežamas į laukus ir tuose laukuose auginami grūdai, – užsisukęs ratas be paliovos. Man atrodo, įspūdinga suvokti, kad mano prosenelis – ką ten prosenelis, senelis! – gyveno tokį patį gyvenimą. Na, taip, galų gale atsirado žibalinė lempa, dar visokių gerumų, bet kai mano tėvelis gimė, dar elektros nebuvo, tai čia atstumas visiškai nedidelis.

Persikelti į ten neturime galimybės, bet gal net ir nėra reikalo. Tai pas mus ateina ir išlieka mumyse, man tai daro ne mažesnę įspūdį. Mes paveldime iš savo pačių artimiausių kartų – tėvų, senelių, prosenelių. Mumyse tas jausmas dar gyvas. Kai kas laukia pavasario, kad pirštus į žemę prie šiltnamio galėtų suleisti. Nors kopūstas kainuoja 40 euro centų, bet žmogus privalo pirštus suleisti į žemę, kitaip blogai jausis.

Atsiskyrimas dar neįvyko. Nelengva apibūdinti, bet jeigu pradėtume skaičiuoti, žiūrėti, ką žmonės vis dar laiko vertybėmis, tai pamatytume, kiek daug jų yra atėję iš ano laiko. Mes galime neigti, sakyti, kad visa tai tėra atgyvena, bet šitaip kartu neigsime patys save. Nes tai mumyse yra, tai mus jaudina, mums

rūpi, mus užkabina. Ir labai dažnai net nesuvokiame, ką savo elgesiu atkartojame ir kaip tai atsiliepia.

Aišku. Minėtieji dalykai – ką valgome, ką veikiame kasdien nuo ryto iki vakaro, kokioje aplinkoje gyvename – nuo jų labai daug priklauso ir per juos tapatinamės, bet yra kita sfera – dievų. Ar verta ieškoti lūžių, įvykstančių bendruomenėse ir tautose, kai keičiasi dievai?

Čia skaudus klausimas. Žinoma, daug kas būtų kitaip, jeigu ne krikštas. Ar jo galėjo nebūti, čia kitas klausimas. Galime tik įsivaizduoti, kad nebuvo. Neabejoju, kad mūsų senojoje religijoje slėpėsi ir mūsų stiprybė, mūsų savitumas. Daugelis išbandymų, tekusių ir tenkančių mūsų tautai, yra susiję su tuo, kad mes stokojame atsparos, stokojame stiprybės, mes jos vis pritrūkstame. Daug kas kyla iš to, kad neturime savo ryškios, stiprinančios religinės tapatybės. Tai skaudu sakyti, bet...

O kas galėtų būti ta ryški tapatybė? Juk senųjų dievų vardai buvo baltiškai ar aistiškai, tačiau patys dievai turbūt buvo panašūs visose pagoniškose tautose. Krikščioniškas dievas puikiai randa lietuviškų žodžių, atsiranda net „Marijos žemė“, visaip mėginama ieškoti savitumo. Bet pasakykite, kas keičiantis epochai svarbiau veikia: materija ar sąmonė? Pirmiau atsiranda rugių ir bulvių, naujų žemdirbystės įnagių ir panašių dalykų, ar pirmiau pasikeičia dievai ir santykiai su jais?

Na, istorija rodo, kad pirmiausia ateina daiktai, keičiasi įrankiai, būdai, o sąmonė vėluoja, beveik visuotinai sąmonė priešinasi. Ir čia daug pavyzdžių paliudytų. Na, ir kai galų gale persilaužiama ar prisitaikoma, dažnai tam prireikia kartos ar dviejų trijų, tik tada jau sąmonės lūžis įvyksta.

Kad taip su dievais įvyktų, žinoma, reikalingas mitas. Mitai turi parodyti, pagrįsti, mitai turi nuraminti. Mirusiųjų deginimas atėjo į visuomenę, kurioje nedeginami mirusieji, kurioje kūnas būdavo tiesiog atiduodamas žemei. Arba nauja geležies gamybos technologija, geležinis noragas, kuris iš tikrųjų pakeičia padėtį – reikia išdrįsti pagalvoti, kad žemė kaip dievybė nuo šiol bus ariama geležiniu įnagiu, o ne mediniu – pagarbiai, atsargiai ir švelniai.

Ir, aišku, patys sudėtingiausi yra likimo mitai – o kas toliau, o kas bus po mirties? O kaip – vėlė, kur jina iškeliauja? Ateina nauja religija ir sako: „Čia, kur

buvo jūsų dausos, dabar yra pragaras.“ Tai kaip čia dabar? Kiek nors laiko praėjus gal nusiramintum, bet iškart – viskas dar gyva, yra tėvai, yra seneliai, tai kaip čia elgtis, kai tu žinai, kad buvo vienaip, o dabar tau sako kitaip?

Todėl mitai yra be galo svarbūs. Mums rūpi „Eglė žalčių karalienė“, tokia visiškai keista pasaka su nepasakiška pabaiga. Nors kelis kartus jau būtų galėjusi baigtis „ilgai ir laimingai gyveno“, bet nesibaigia, nes turi papasakoti, kaip žmonės virsta medžiais. Kas čia yra? Kas tą pasaką palaiko, kaip jinai gyvuoja? Kodėl tai rūpi, kodėl tai yra lietuviškiausias tekstas iš visų? Nežinau.

Tie pokyčiai ir dievų klausimas, tos stiprybės klausimas yra skaudus.

Dar istorijai svarbios asmenybės. Paminėjote didžiuosius Algirdą, Gediminą. Kas lemia, kad asmenybė tampa istorijos veikėju?

Aplinkybių daug, bet yra ir nepaprasta dalis, likimas. Dažnai prie jo sugrįžtame, klausiamo: „O kaip čia yra?“ Štai nuvilnijo Marijos Gimbutienės atminimo renginiai, vis klausiamo: „Kaip čia yra?“ Gerai, nebūtų Amerikos – nebūtų ir jos, nebūtų išpildyta? Tačiau ji turėjo kažką daugiau, tai vienaip ar kitaip būtų prasiveržę. Amerika tikrai pakylėjo, suteikė tai, ko ji nebūtų gavusi čia, Sovietų Sąjungoje. Čia išvis nežinia, koks būtų jos likimas.

Taip pat su visais žmonėmis. Jonas Basanavičius, žmogus numeris vienas, visuose rinkimuose laimintis. Kaip mes čia sakysime, kad pats į save jisai žvelgė kaip į ligotą žmogų, be perstojo varginamą ligų. Aš į jį žvelgdamas suvokiu, kad jis tris kartus mirė, tris kartus atgimė, jo gyvenimas buvo toksai, kad jam buvo lemta tokiam tapti. Mažas skendo – nenuskendo, Bulgarijoje į jį šovė – nenušovė, o Vilniuje duso nuo smalkių – neužduso, iš laidotuvių, taip sakant, iš šermenų atsikėlė. Kodėl? Todėl, kad turėjo sulaukti Vasario 16-osios, jis ten turėjo būti. Štai, yra asmenybė, kuriai lemta tą vaidmenį suvaidinti. Kartais net nieko nedarant tiesiog būti stulpu, apie kurį paskui jau visa kita įvyks.

Na, tai čia šiuolaikinės asmenybės, bet neabejoju, kad ir tais senaisiais laikais panašiai buvo. Dabar vis svarstau, galvoju, vis sugrįžtu prie Pajautos, – galbūt jos tikrasis vardas Pajotė, gal buvo neteisingai lituanizuotas, – moteris, apie kurią istorijos šaltiniai mums nieko nepasako, ji legendinė. Bet kartu mes turime liudijimų iš XV amžiaus, iki šiol yra kaimų, yra vietovių – Pajautiškės ar Pajotiškės. Yra legendų... Aš negaliu suprasti ir tada ieškau atsakymo tame, kad ji iš tikrųjų buvo nepaprasta moteris, turėjusi vienokių ar kitokių galių, šven-

tumo, galbūt tai buvo susiję su pranašavimu, su žinyste. Ji yra vienintelė moteris, veikianti kronikose, legendinėje dalyje, Lietuvos metraštyje ji įsiterpia į visą Palemono giminę – ji yra. Ten nėra nė vienos kitos moters, o Pajauta yra. Ką ji ten veikė? Kas jai suteikta? Ką ji atliko? Ji neatliko nieko kito, nieko daugiau, tiksliai tokį šventą vaidmenį, ir pati po mirties liko gerbiama. Ir aš matau, kaip Kernavės kontekste per ją tiesiog reiškiasi deivė Laima ir lemiamas mūsų tautos, galbūt net visos valstybės – Didžiosios Kunigaikštystės likimas. Ji gali pasirodyti kaip gegutė, kuri yra Laimos įsikūnijimas. Ir mes apie tą asmenybę negalime nieko daugiau pasakyti, mes nežinome nieko tikro, istorinio, paliudyto, bet randame daug nuorodų ir požymių, sakančių, kad tai buvo nepaprasta moteris, suvaidinusi mūsų istorijoje labai svarbų vaidmenį.

Ir net to vaidmens mes iki galo nesuvokiame?

Apgraibomis. Sakykime, šiek tiek daugiau šiandien mes atrandame ieškodami Vytauto motinos, kuri buvo vardu Birutė. Galbūt ji buvo pasišventusi deivei Birutei ir jų vardai sutapo.

Na, tai dar viena moteris, jau iš istorinių laikų, kuri irgi visiškai nepaprasta, įsiterpusi į politiką, bet kartu turinti be galo stiprų krūvį, moteris, kuri pagimdys Vytautą, iš esmės pakeisiantį Didžiosios Kunigaikštystės paveikslą. Čia tokie pavyzdžiai...

Moterų vaidmuo – įdomus klausimas. Gimbutienei jis atrodė svarbus. Dabar moterys užtikrintai grįžta į politiką, tai suvokia ir vyrai, nustatomos kvotos moterims būti valdžioje ir panašiai. O ar seniau mūsų kraštuose kada nors vyravo matriarchatas?

Mes tokių žinių neturime. Aišku, yra spekuliacijų... Aš tik beveik neabejoju matrilinearine visuomene, kurioje labai svarbus buvo paveldėjimas moters linija. Mūsų kultūrai būdinga šeima, bet visą laiką šeimoje būdavo pabrėžiama, kad iš tėvo perims sūnus, o iš motinos paveldės dukra, atitinkamai iš močiutės perims vaikaitė, anūkė, o vaikaitis, anūkas – iš senelio. Tai labai rimta. Ir kol tu neturi sūnaus, tol tu nesi tėvas, kol tu neturi anūkės, tol nesi tikra močiutė... Tai pereina ir gilyn, į Didžiosios Kunigaikštystės laikus. Buvo tėviškė ir buvo motiniškė, apie kurią labai mažai kas šneka, ir paveldas buvo atitinkamai tvarkomas.

Noriu pasakyti, kad tokios visuomenės, kuriose būtent moteriška linija yra paveldima – ir vardas, ir turtas, ir pareigos, – tokios visuomenės, kuriose, kad taptum karaliumi, turi vesti karalaitę ar princesę, neabejotinai yra iš senų laikų. Bet kalbėti apie vyravimą, apie patriarchatą, matriarchatą, čia jau toks... Gimbutienė gražiai dėsto, tik ne visada gal jai užtenka įrodymų, bet ji sako: „Pasižiūrėkite į mūsų deives, kokios jos!“ Ne tik mūsų, bet ir senosios Europos deivės, jos yra ne šiaip kokio riterio nuotakos, jos yra suverenios visa lemiančios deivės – Laima, Ragana. Žvelgdami į kitus kraštus irgi visais laikais atrasime panteonuose tokią iškilią deivę, kuri nesitaiksto ir netarnauja kokiam nors vyrui, o pati yra lemianti.

Šiaip sau, nei iš šio, nei iš to, taip visuomenėje nenutinka. Jeigu mes laikome, kad mitologija atspindi tai, kas vyksta mūsų tikrame gyvenime, tai mes negalime nepripažinti tų nepaprastų moterų, tų lemiančių moterų. Apie jas, tiesą sakant, Vytautas Kavolis yra įspūdingai svarstęs. Ir XVI amžiuje Martynas Mažvydas rašė, kad yra senutė ragana, prieš kurią neatsilaiko niekas, eina su sena burtininke gaidžio valgyti. Tokios yra tos stipriosios moterys, prieš kurias, Algis Mickūnas tai yra išryškinęs, pakyla inkvizicija – jas paimiti, sunaikinti jų gaivalą, jų laukiniškumą, išrauti jų jėgą, trukdančią dvasininkams vyrams tvarkyti visuomenę. Čia tokie liūdni dalykai...

Taip, rimčiausi dalykai. O kaip jūs suvokiate ar apmąstote laiką? Už visų istorijos kismų slypi laikas. Keičiasi epochos, slenka amžiai, mes skirstome: čia – akmens, čia – neolitas, čia – kokie nors ankstyvieji viduramžiai. Jūs dirbate su tų kismų pasekmėmis, aptinkate radinių, apmąstote, aprašote. Kas tas laikas?

Na, konkrečiai šito klausimo nesu giliai apmąstęs, nors viena kita proga, aišku, buvo. Man patinka žvelgti į laiką kaip į turintį apčiuopiamą pavidalą, kad ir kaip keistai tai skambėtų. Man be galo patinka iš smėlio supilti mūsų protėvių pilkapiai. Įsivaizduoju ir pasakoju, kad kiekviena jų smėlio smiltelė vis yra diena, savaitė ar mėnuo iš tūkstančių metų, skiriančių mus nuo ten palaidoto žmogaus. Tas sukauptas, suneštas smėlio sampilas – kai imi tą žemę, smėliuką ir aiškiai supranti – štai čia yra laikas. Čia yra devyni laikai, čia – dvylika kažkokių vienetų. Laiko smiltelė yra apčiuopiama.

Tai labai įspūdinga ir ateina iš giliai. Ir mūsų tauta turi tokį istorinį jausmą, visoms senosioms tautoms jis pažįstamas, kad yra trys būsenos: praeitis, kuri buvo, dabartis, kurioje gyvename, ir ateitis, kuri mūsų laukia.

Praeityje gyveno milžinai, jų pražūtį sukėlė vėjas, nešantis smėlio smiltis, užpilantis, įveikiantis tuos milžinus. Jie iš paskutiniųjų stengėsi, bet neatsilaikė, juos užpustė. Kaip tik tokie padavimai labai gyvi Kuršių nerijoje, labai lengva juos įsivaizduoti, nes ten tai ir vyksta kasdien. Tie du broliai – vėjas ir vanduo – pragaišino mūsų senąją kartą. Ir tiktai senosios kartos dievas, žvelgdamas iš dangaus, stovėdamas prie lango ir lukštendamas riešutus, pasigailėjo dviejų žmonių, numetė jiems vieną riešuto kevalą ir jie tuo riešuto kevalu išplaukė. Ir iš tų dviejų radosi jau dabartinė rasė, dabartiniai žmonės, tokie kaip mes, panašūs. Ir mes matome pėdsakus, žymes, praėjusio laiko smėlį.

Mums, tiesą sakant, nėra didelio skirtumo – ar 40 tūkstančių, ar 15 tūkstančių, taip sunku suvokti, kad iš esmės gal ne vakarykštė diena, bet... Iki mano gimimo, ir viskas – aš neatmenu. Toks laiko suvokimas per smėlio smiltį.

Ilgą tarpsnį gyvenime dirbau su Nerimi, turėjau laimę pažinti upę, užmegzti su ja ryšį ir kaip tyrėjas, ir kaip žmogus. Tada labai aiškiai jatau ir šiandien turiu tą jausmą, kad laikas yra kaip upės tėkmė. Tuo metu, kai neliečiu smėlio, kai neieškau ir negalvoju apie smiltis, bėgantį laiką, tekantį laiką labai lengva pamatyti – tai upės tėkmė. Neris yra gražiausia laiko juosta, laiko kaspinas. Ar tai ramina? Šiek tiek ramina. Ar tai svarbu? Žinoma, svarbu. Nes tikriausiai kartais ir pamirštame, kad laikas bėga, tik tėkmė, upės tėkmė primena, kad jis teka, kad jis juntamas.

Nežinau, tokios nerišlios mano mintys...

Visai rišlios, gražios ir net konkrečios: laikas yra pilkapių smiltys ir upės tėkmė. Kodėl gi ne?

Gal upė yra toks visų laikas, kosminis laikas... Nežinau, gal dar per mažai turiu patirties.

Gerai, gal vėl pasikalbėsime apie tai po kurio laiko, o šįkart mums tiek pavyko. Ačiū, Vyktintai.